

A népballada útja Topolyára

Stratégiai terv egy leendő néprajzi - irodalmi - helytörténeti kiállításához

A népballada útja korokon át

Közösségi munkaalkalmakkor, aratáskor, szövéskor, kukoricafosztáskor, kosárfonáskor, kapáláskor meg közös szórakozási lehetőségekkor (lakodalomkor) szájról szájra hagyományozódtak a népi értékek, ilyenkor vált – szinte észrevétlenül – a fiatalok sajátjává a dal- és szokásvilág. Tóth Ferenc¹ Topolyán az emlékezet rétegeiből hozta fölszínre ezeket az értékeket. A múlt század gépesített gazdálkodása megszüntette a közösségi munkaalkalmakat, nem volt már hely és lehetőség arra, hogy népballadák, -dalok, -mesék, -szokások hagyományozódjanak, így azokat már csak az idősek hordozták magukban. Tóth Ferenc néprajzkutató az 1970-es évek derekán, a parasztság kultúraváltásának idején keresett föl olyan topolyai és környékbeli lakosokat, akik még ismerték és énekelték a népballadákat (TÓTH 1981).

Topolya és környéke már az avar korban lakott volt. A török hódoltság idején teljesen elnéptelenedett, így 1750-ben kétszáz magyar és szlo-

¹ Tóth Ferenc néprajzkutató, költő Topolyán született 1940. július 25-én. Szülővárosában, majd Szabadkán diákoskodott, Újvidéken a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén diplomázott. Topolyán tanított a gimnáziumban 1965 és 1970 között, majd az újvidéki Hungarológiai Intézet munkatársa volt. Az ELTE Néprajzi Tanszékén folytatta posztgraduális tanulmányait, ahol 1975-ben védte meg disszertációját *Kálmány Lajos nyomában* címmel. A hetvenes években vajdasági gyűjtéseket, folklórszemináriumokat szervezett, kétnyelvű gyűjteményt állított össze *Magyar találós kérdések* címmel, mely kézirat még kiadásra vár. Írói munkássága is számottevő: versesköteteket, drámákat jelentetett meg; folyóiratokban publikált cikkeket, tanulmányokat. Tagja volt a topolyai RÉŠ nevű csoportnak. Topolya művelődési életének föllendítésén fáradoztak: könyvbemutatókat, irodalmi esteket, művésztalálkozókat szerveztek. Gimnáziumi tanárként a hatvanas évek második felében megalakította Topolyán az Aurora irodalmi önképzőkört. 1980. október 9-én tragikus hirtelenséggel távozott az élők sorából.

vák családot telepítettek Esztergom, Fejér, Heves, Nyitra, Győr, Pozsony, Trencsén megyékből. Főleg gabonatermesztéssel és jószágtenyésztéssel foglalkoztak. 1800-ban Kray Pál tábornak kapták meg Topolya falut és Emusity pusztát. Száz évig volt a vidék a Kray és a Zichy családé, majd mezővárossá nyilvánították Topolyát, és ipara fejlődésnek indult. Ez a településtörténeti beszámoló arra szolgál, hogy lássuk, töretlen vonalú a topolyai lakosság fejlődése az 1750-es telepítés óta. Ebből kifolyólag – Tóth Ferenc véleménye szerint – 1975-ben és 76-ban, a népballadák gyűjtése során, az Esztergom, Fejér, Heves, Nyitra, Győr, Pozsony, Trencsén megyékből ide telepített emberek néprajzi anyagának a lecsapódásával találkozott (TÓTH 1981). De nem szabad ezeknek a megyéknek a hagyományvilágával azonosítani a gyűjtött anyagot, véli Tóth, hiszen ezen anyagra már hatott a más közösségek folklórja, valamint a megváltozott társadalmi viszony (TÓTH 1981).

Topolya és környékének népballadakincsét az újvidéki Hungarológiai Intézet keretében Tóth Ferenc három segítővel gyűjtötte: Borús Rózsával, Harkai Vass Évával és Tomik Erikával. Kónya Sándor jegyezte le a dallamokat. 27 típusba sorolható 84 balladát találtak, melyek közül gyakoribb volt az új ballada mint a betyárballada. Háromszor több női adatközlőjük volt, és több balladát is ismertek a nők. 64 év volt az adatközlők átlagéletkora, és a balladákat még gyermekkorukban, a századfordulón és -előn tanulták meg, és a hetvenes évekig bizonyosan énekelték egyedül vagy csoportban, pihenőkor vagy munka közben (TÓTH 1981).

Az egyik gyűjtött népballadát, *A királyfi* címűt, eredeti magyar fejleménynek tartja Tóth Ferenc, sőt, a Topolyán gyűjtött népballada hiányzik a hetvenes évek derekáig kiadott jugoszláviai magyar balladakiadványokból (TÓTH 2012). A témája népmesei ihletésű történet, és a néprajzkutató a teljes értékű változatok közé sorolja (TÓTH 2012). Ennek a népballadának lesz központi szerepe *A népballada útja Topolyára* című kiállításban.

A kiállítás története vázlat szerűen

A kiállítótér az 1750-es topolyai betelepítéstől járja be azokat a mérföldköveket, amelyek fontosak a topolyai népballadák hagyományozódása terén: a telepítéssel kerülnek Topolyára az Esztergom, Fejér, Heves, Nyitra, Győr, Pozsony, Trencsén megyékben ismert népballadák. Az új társadalmi és etnikai közeg változtatja a balladák szókincsén, a paraszti munka elgépiesedésével megszűnnek azok a közösségek, ahol a balladák hagyományozódnak, az 1970-es években megjelennek a gyűjtők, akik lejegyzik a még élő népballada-hagyományt. A gyűjtők vezetője Tóth Fe-

renc néprajzkutató, aki, topolyai származású lévén, előszeretettel gyűjti a helyi folklórkincset, földolgozza azt, de korai halála meggátolja őt abban, hogy kézbe vehesse a Topolya és környéke népballada-gyűjtéséből készült kötetet. A kiállítás küldetése, hogy fölhívja a látogatók figyelmét a néphagyományok ápolására és kutatásának fontosságára. A kiállítás központi figurája a népballada, melyen keresztül bemutatásra kerül Topolya telepítésének története, a népi gazdálkodás fejlődése, a helység iparosodása, népi hagyományai, tárgyai, szellemi öröksége, valamint Topolya költő- és néprajzi figurája: Tóth Ferenc. *A népballada útja Topolyára* című kiállítás megtekintése után motivációként léphet föl a látogatóban, hogy legyen kutató, mentse meg, jegyeztesse le az utókornak a családjában, közösségében hallott népi hagyományokat.

Látogatói körüljárás

Kényelvű kiállítást kívánok létrehozni, mely bemutatná a topolyai község helytörténetét, néprajzát, irodalmát a népballadán keresztül, és múzeumi irodalmi óra is tartozna hozzá, mint múzeumpedagógiai foglalkozás. Mielőtt még bemennének a látogatók a kiállítótérbe, megismertetem velük *A királyfi* című, 1976-ban Topolyán gyűjtött népballada történetét, és rövid drámapedagógiai foglalkozást tartok, a szerb látogatókkal szerb nyelven, míg a magyarokkal magyarul: a bátrabbakból választom ki a királyfit, a gazdag és a szegény lányt, a visszahúzódóbbakból a násznépet. A csoport eljátssza saját nyelvén a történetet, és ha szeretné, abban a szerepkörben kell végignéznie a kiállítást, amelyet játszott.

A kiállításba lépve térképszerű műanyag lemezes illusztrációk mutatják, mely vidékekről telepítették a török hódoltság utáni elnéptelenedéskor Topolyát. A szövegek mindenhol kényelvűek. Esztergom, Fejér, Heves, Nyitra, Győr, Pozsony, Trencsén megye látható, az onnan érkező családok szimbolikusan jelezve vannak: megtudhatjuk az illusztrációból, hány magyar és szlovák telepes család érkezett. Gabonatermesztéssel foglalkoztak ezek az emberek, ezért ekét mutatok be elzárt kordonnal, valamint a látogatók belemarkolhatnak egy tálba, melyben gabonaszemek vannak. A falra erősített műanyag lemezen az aratásról láthatók képek, valamint kitérek arra, hogy régen, Borús Rózsa gyűjtései alapján (BORÚS 1981), pazarlásnak számított, ha frissen sült kenyeret ettek, mert abból sokat el lehetett fogyasztani, és hamar elfogyott. A szövegnek ez lesz a címe: „A héját el ne dobjátok / Attól lesz piros orcátok”. A cím szerb nyelven is föl lesz tüntetve. A műanyag lemezen egy QR-kód is található, melyet letöltve a budapesti Néprajzi Múzeum Youtube oldalán található, *A búzától a*

kenyérig című, 1987-es néma kisfilmjét² tekinthetik meg a látogatók. Ez a kiállítási rész utalni fog a topolyai szélmalomra, ahol egykor a termést őrölték, így egyben funkciót kap a sokak által ismert, de nem használt és látogatott szélmalom épülete: a belső terét bemutatjuk a kiállításon képek formájában. Ezek egy nagy molinóra lesznek erősítve a falra. Ez a kiállítási rész továbbutaló funkciót kap: keresd föl előben, nézd meg, nézz utána, hogyan működött a topolyai szélmalom. A falon lévő monitoron az alábbi filmrészletet lehet megtekinteni: Harkai Imre építész magyarul beszélget a topolyai szélmalom utolsó tulajdonosával. A kisfilm szerb nyelvű fölratozást kap.

Mindeközben néprajzi tárgyak villantják föl az egykori topolyai parasztság életét: gabona- és kukoricatermesztéshez, kapáláshoz, fonáshoz, lakodalmakhoz és ünnepi összejövetelekhez kapcsolódó tárgyakat állítok ki, amelyek a közösséget szimbolizálják az együttes munka során, amikor is szájról szájra terjedhet a népballada. Ezek a tárgyak tárlóban, posztamenseken, a látogatóktól elzárt részen helyezkednek el. Régi képeket nagyítottak ki molinóra a közös kapálásról, fonásról, lakodalmakról, ahol szájról szájra terjedhet a népballada. A molinó címe: *Helyek, ahol népballadákat énekeltünk* (és szerb fordítása). A molinón egy QR-kód is feltűnik az Ortutay Gyula által szerkesztett *Magyar népballadák* című kötet internetes verziójáról³, ahol kedvükre olvashatják a népballadákat a látogatók a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapján. Fülhallgatón hallgathatja a látogató, mit jelent a közös munka történetmesélés, daléneklés szempontjából: magyar nyelvű közös népballada-éneklést hallgathatnak meg, amelyet a topolyai népdalénekesek énekelnek Tóth Ferenc gyűjtése alapján. A fülhallgató tartóján két nyelven tüntetjük fel, hogy kinek az előadásában melyik népballadát hallhatjuk. A szerb látogatóknak külön magyarázattal szolgálunk, miről szólnak ezek a népballadák.

Egy újabb tárlóban az 1800-as évek végi, 1900-as évek eleji népi játékokat mutatjuk be másolat formájában, amelyek közül néhányal meg is ismerkedhet a látogató: kezébe veheti, játszhat vele. Ha alsós gyerekek nézik a tárlatot, eljátszom velük a *Körben áll egy kislányka* kezdetű gyermekjátékot, vagy egy szerb nyelvű játékot. Az előbbi Topolyán is honos volt a századelőn, sőt, még az elmúlt években is. A háttérben, molinón, az 1900-as évek elejének szegényebb sorsú gyermekeiről készült fényképeket nagyítottak ki, mellette képernyőn némafilmeket vetíték egymás után: az

² <http://www.youtube.com/watch?v=wsVM5y91Z6U> (2014. május 5.)

³ <http://mek.oszk.hu/06200/06204/html/> (2014. május 5.)

egyik egy gyermekjátékról, a páros szökdeléséről⁴, a másik egy héjamadarat szimuláló népi gyermekjátékról⁵, a harmadik a lányok forgásáról⁶ szól.

A következő részben, melynek címe *Elgépiesedett világ* (és ennek a szerb fordítása), a gépek jelenléte és az emberek hiánya szimbolizálja azt, hogy az elgépiesedett világban az emberek beszélgetését fölváltja a gépek zaja. Fülhallgatón keresztül meg lehet hallgatni, hogy erős gépzúgás mellett milyen gyöngén hallatszik az emberi beszéd. A falakon nincs semmi, jelezve a hiányt.

Elérkeztünk a kiállításban az 1940-es esztendőhöz, amely Tóth Ferenc néprajzkutató és költő születését jelenti. A kiállítótér témájának változását jelzi egy ajtó, melyen be kell menniük a látogatóknak, de mielőtt betérnének, egy kartontáskát kapnak, melyben papír és ceruza van. Az ajtón ez a felirat áll: *Kutatószo*ba (és szerb megfelelője). Ebben a kiállítási részben ismerkedhetünk meg Tóth Ferencel, a néprajzkutatóval, a költővel és a művelődésszervezővel. Személyes tárgyai, fényképei és egy róla készült dombormű jelzi a kutató jelenlétét. A munkaasztalhoz le lehet ülni. Körbeveszik a látogatót a jegyzetek, kották, üres papírok, ceruzák, írógép (benne egy elkezdett népballadaszöveg), mintha Tóth Ferenc éppen fölkelt volna a jegyzetelésből, és a látogató ült volna a helyére. Az asztalon a népballada definíciója is szerepel. A szerb nyelvű látogatók pedig egy szöveget találhatnak az asztalon arról, mit jelent az asztal a tárgyakkal, kinek a jelenlétét. A falon műanyag lemezen a kutató kétnyelvű életrajza olvasható. A tárlókon és az asztal mögötti molinón fölnagyított fényképek szerepelnek a néprajzkutató terepi munkájáról (munkatársakkal, adatközlőkkel, helyszínekkel), valamint egy kézzel írott levélrészlet. Fülhallgatón keresztül hallgathatja a látogató a Topolyán gyűjtött *A királyfi* című népballadát. A fülhallgató tartóján kétnyelvű rövid magyarázat található arról, hol és ki gyűjtötte ezt a népballadát. A fülhallgató mögötti műanyag lemezen lévő illusztráció arra inspirálja a közönséget, hogy vegye kezébe a papírlapot, és próbálja lejegyzetelni, mit ért meg a szövegből. A mellette levő illusztráció azt mutatja be, hogyan történik a népballadák lejegyzése, hogyan kottáznak.

A kiállítás utolsó részében arra keresünk választ, mit ért volna el Tóth Ferenc, ha idősebb kort ért volna meg. Ezeket a válaszokat egy műanyag lemezre nyomtatott szófelhőben szerkeszttem meg két nyelven. Lehetőségek: Topolya díszpolgára, egyetemi tanár, múzeumigazgató. A következő

⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=EiNFf3b25Yc> (2014. június 10.)

⁵ http://www.youtube.com/watch?v=pizS_lvTSUE (2014. június 10.)

⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=mRVGXqO2zcA> (2014. június 10.)

lemezen lévő szófelhőben az olvasható két nyelven, mely fogalmakat kapcsolják a nevéhez halála után: utca Topolyán, a nevéhez köthető megemlékezés, versmondó verseny, kötetei, a jelen kiállítás, irodalmi önképzőkör. *A népballada útja Topolyára* című kiállítás zárásában a látogató leülhet az asztalhoz, és írógépen megírhatja a véleményét a kiállításról, sőt, kottázhat is kottapapírra kézzel. Ezeket a papírokat belefűzheti a látogató egy hetvenes éveket szimbolizáló mappába, melynek címe: *Kutatási adataim a muzealizált életművemről*.

Marketingterv

Az internetes közösségi oldalunkra a kiállításépítés kulisszatitkairól, a topolyai népszokásokról, népi épületekről kerülnek föl fényképek, kétnyelvű szövegek két hónappal a kiállítás megnyitása előtt, és végig újulni fognak a kiállítás zárásáig, így folyamatosan éberem tartom az internetezők figyelmét, és főgékönnyá teszem őket a kiállításra.

A kiállítás megnyitása előtti héten sajtótájékoztatót tartok szerb és magyar nyelven, hogy megjelenjen a kiállítás híre a nyomtatott sajtóban, elektronikus médiában.

A kiállítás megnyitása utáni héten szórólapot küldök a topolyai községbeli pedagógusoknak, hogy tárlatvezetésre vagy tárlatvezetéssel egybekötött múzeumpedagógiai foglalkozásra jelentkezhetnek be az osztállyal a múzeumba.

A kiállítás megnyitó után pályázatot hirdetek a középiskolásoknak, hogy gyűjtsenek ők is régi topolyai községbeli szokásokat, dalokat; írják meg azokat dolgozatként a saját nyelvükön.

Múzeumpedagógiai terv

Egy múzeumi irodalmi óra lesz *A népballada útja Topolyára* című kiállítás múzeumpedagógiai kísérőprogramja, amely foglalkozás a Tóth Ferenc által gyűjtött *A királyfi* című népballadán alapul. Az alsós diákok részére készített foglalkozásom metodológiáját a Szabadkai Városi Múzeum évkönyvében, a *Museion* 9. számában olvashatják.

Összefoglaló

A népballada útja Topolyára című kiállítás nem titkolt szándéka, hogy egy új néprajzkutató-generációt neveljen a diákokból, látogatókból. Községünkben nincs olyan magyar ajkú néprajzkutató, aki ebben a munkakörben dolgozna; elköltöztek Topolyáról, vagy más munkakörben dolgoznak.

Tóth Ferenc már a hetvenes években észlelte, milyen kincs rejlik a topolyai nép emlékezetében. Ennek a kincsnek a föltárására szeretnénk motiválni a kiállítás látogatóit.

Irodalom

- DR. BEREZKI Ibolya–SÁGHI Ilona (szerk.) (2010): Kiállításrendezés A-tól Z-ig: az ötlettől a megvalósításig a közoktatás szolgálatában. *MúzeumIskola* 6. Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Múzeumi Oktatási és Képzési Központ, Szentendre
- BORÚS Rózsa (1981): *Topolya népszokásai*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- GAZSO Hargita (2010): Muzejske igraonice u teoriji i praksi na temu književnici Bačke Topole u stalnoj postavci Muzeja Bačke Topole. *Museion* 9. 115–143.
- HARKAI Imre (szerk.) (2001): *Topolya monográfiája 1750–1945*. Dániel Print, Újvidék
- MOLNÁR Gyöngyi–PAPP László (2008): *Csoncsikó*. Morovici gyermekvilág. Moravicai Értelmiségi Fórum, Bácskossuthfalva
- RIND Melitta (2005): *Haj, szénárú, szénára*. Topolyai gyermekjátékok (Zöldy Pál hagyatéka). Logos, Tóthfalu
- TÓTH Ferenc (1981): *Topolya és környéke népballadái*. Forum Könyvkiadó, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- TÓTH Ferenc (2012): *Szó és szív*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- VASÁROS Zsolt (2010): *Kiállító-tér*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Múzeumi Oktatási és Képzési Központ, Múzeumi tárlatok könyve, Szentendre